

SEKULARIZÁCIA AKO PROCES ROZKLADU ŠTRUKTÚRY NÁBOŽENSTVA

PETER PRUSÁK

Historické a štrukturálne premeny spoločnosti stavajú celkom znovu problém náboženstva, jeho krízy, charakteru, transformácie. Naše doterajšie prístupy k náboženstvu mali prevažne *globálny* charakter. Interpretovali sme ho len z hľadiska sociálnych a gnozeologických koreňov v jeho geneticko-historickom chápaní (bez hlbšej analýzy prítomnosti), len jeho škodlivé, reakčné elementy a úlohy v jeho štrukturálno-funkčnom chápaní a spájali sme koniec náboženstva so začiatkami socializmu. Takéto interpretácie absolutizovali náboženstvo ako celok, nevideli jeho diferencovanosť, nepristupovali k analýze jeho elementov, väzieb medzi nimi; zanedbali sa napríklad psychické a antropologické zložky a ich funkcie. Tým sa vytvorili niektoré nesprávne teoretickometodologické východiská. Skutočnosť sa ukázala omnoho zložitejšia ako naše predstavy o nej, vytvorené na základe globálneho, zjednodušeného prístupu k nej.

Na pochopenie premien náboženstva a prechodu ľudí od náboženského myslenia a čítania, kresťanského (iluzórneho) humanizmu k dialektickomaterialistickému mysleniu a reálnemu marxistickému humanizmu nepostačuje globálny prístup. Treba prejsť od globálnych k diferencovanejším, špecifickejším analýzám. Jednou z takýchto diferencovanejších analýz je *analýza štrukturálno-funkčná*. Umožňuje poznať, ktoré komponenty náboženstva sú menlivejšie, ktoré menej, alebo sa vôbec nemenia, ktoré a ako menia svoje miesto, funkciu, význam v štruktúre náboženstva, spoločenského vedomia vôbec, ako sa modifikujú, odmierajú; poznať väzby medzi elementmi, ktoré sa uvoľňujú a oslabujú, ktoré ostávajú silné a životné, tým lepšie poznať charakter a význam náboženstva vôbec.

Dať objasnenie vnútornej štruktúry náboženstva je úloha zložitá a náročná. Naša štúdia má menší cieľ, chce podať len niektoré myšlienky, preto má obmedzený charakter. Pre marxistickú analýzu štruktúry náboženstva nemáme zatiaľ vypracovaný určitý systém pojmov. Jej hlbšie vysvetlenie predpokladá rozvinutie marxistickej sociologickej teórie náboženstva, prepracovanie, nové filozofické a sociologické vymedzenie mnohých pojmov (náboženstvo, náboženská viera, náboženská inštitúcia, náboženské správanie, náboženský postoj, náboženský systém hodnôt a pod.), vypracovanie nového systému pojmov.

*

Každý výklad začína položením otázky, postavením problému. Je teda možné a správne hovoriť o *štruktúre* náboženstva? Pojem štruktúra je aplikovateľný len na štrukturálnu skutočnosť. Tvorí náboženstvo systém, sieť vzťahov, je štruktúrovaný? Ide tu o základný teoretickometodologický prístup, východisko, o formuláciu hyptotéz. Ďalší výklad predpokladá zároveň vymedzenie termínu

štruktúra. Štruktúra určitého javu znamená predovšetkým, že daný jav predstavuje:

1. určitý počet komponentov,
2. komponenty sú vo vzájomnom vzťahu, väzbe, tvoria sieť,
3. komponenty sú vo vzájomnej väzbe, tvoria systém, celok, totalitu javu.

Také je všeobecne známe vymedzenie štruktúry vôbec v sociológii. Toto vymedzenie štruktúry bude nástrojom analýzy náboženstva ako spoločenského javu. Skladá sa teda náboženstvo z jednotlivých komponentov so vzájomnou väzbou medzi sebou, tvoria určitú konfiguráciu alebo sa skladá z jednotlivých komponentov bez vzájomného vzťahu, spojitosti, ktoré sa dajú len vypočítavať, prípadne opisovať?

Sú rôzne chápania a výklady štruktúry náboženstva. Stretávame sa s rozdielnymi názormi na otázku množstva, charakteru komponentov a ich väzieb (vnútorných i vonkajších). Jednotliví autori podľa rôznych kritérií, rôznym spôsobom ich začleňujú do náboženstva a dávajú odlišnú interpretáciu. Časť psychológov pokladá náboženstvo za špecifický výraz vedomia, bez väzieb s ostatnými formami vedomia a vzťahu k sociálnej štruktúre. Jeho podstatu vidí v náboženskom cítení, tým celý zložitý systém náboženstva redukuje v podstate na jeho jediný element, element emocionálny, podvedomý; napríklad videnská škola psychológie chápe náboženstvo ako podvedomé božie usmerňovanie duše; Jungova škola zvýrazňuje náboženský inštinkt, iní zvýrazňujú špecifiku viery, iní — náboženské správanie, iní — inštitucionálnu zložku a s ňou späť integráciu a kompenzačnú funkciu náboženstva.

Štrukturalisticko-funkcionálne školy na Západe neskúmajú vnútornú podstatu a zmysel náboženstva, ale hlavne jeho vonkajšie znaky a významy, napríklad vzťahy medzi jeho inštitucionálnou zložkou (cirkevným náboženstvom) a spoločnosťou, možnosti integrácie spoločnosti pomocou náboženstva a vytváranie tak ľahko manipulovateľných mäs a pod. Samotnú podstatu náboženstva pokladajú za nepostihnuteľnú. Prehlásením, že náboženské vedomie je nepoznateľné, stavajú ho fakticky mimo empirickej verifikácie a racionálnej analýzy. Snaha skúmať náboženské postoje, cirkevné náboženstvo (cirkevné inštitúcie) nezávisle od náboženských hodnôt, noriem mimo ideologického komponentu a funkcie, s ktorými sú spojené, je jednostranný prístup a vedie k mylným záverom. Opačnou jednostrannosťou a omylom by bolo skúmať vnútornú podstatu náboženstva, náboženského vedomia nezávisle od jeho vonkajších väzieb, sociálnej štruktúry, cirkevných inštitúcií, náboženských postojov.

V skutočnosti existujú dve štruktúry náboženstva, štruktúra vonkajšia — sieť jeho vzťahov k iným zložkám spoločenského života (hospodárstvo, politika, veda, umenie), vnútorná — sieť vzťahov medzi jeho vnútornými zložkami. Štruktúra náboženstva zvlášť tým, že sa konštituovalo ako systém a nadobudlo veľkú zotrvačnosť, má relatívne vysoký autonómny charakter a môže sa javiť nezávisle od človeka a jeho sociálnych vzťahov. Pri hlbšej analýze však zisťujeme, že náboženstvo vo svojej totalite je výplodom človeka, on mu dáva obsah a je zároveň jeho nositeľom. Ináč povedané náboženstvo existuje len ako náboženstvo praktikované, ako správanie, čin. Náboženstvo mimo človeka, mimo jeho inštitúcií

je mŕtve, nehybné, stáva sa živou silou len vtedy, keď ho niekto vyznáva, prejavuje, uvádza do činnosti. V tomto zmysle religiózny človek je ten, u ktorého náboženské vedomie, presvedčenie sa premieta do jeho správania.

Hlavné nedostatky a omyly štrukturalisticko-funkcionálnych škôl spočívajú v tom, že náboženstvo skúmajú: 1. mimo historického vývoja, praxe, 2. mimo sociálnych vzťahov, 3. len v jeho vonkajších prejavoch, formách, vylučujú jeho obsah, podstatu.

Rôzne filozofické, sociologické, psychologické smery absolutizujú, preceňujú časti celku, jednotlivé elementy, stránky náboženstva, jeho množinu elementov redukovujú len na niektoré elementy (náboženský cit, náboženskú doktrínu, cirkevné náboženstvo a pod.), jeho zložitý systém vzťahov — len na niektoré vzťahy (vzťah cirkevnej inštitúcie a spoločnosti a pod.), jeho funkčnosť — len na niektoré funkcie (integračnú, kompenzačnú). Marxizmus neguje tieto interpretácie náboženstva, najmä tie, ktoré sa vymykajú empirickej verifikácii a racionálnej analýze a ktoré majú skôr charakter teologicko-iracionálny ako vedecký. Na druhej strane marxizmus neodmieta štrukturálnu analýzu náboženstva, ale berie ju ako podriadenú, doplňujúcu zložku komplexnejšej marxistickej teórie náboženstva vôbec.

Správne pochopiť a vysvetliť náboženstvo je možné, keď ho skúmame:

1. *historicky*, nie formálne abstraktne, logicko-normatívne,
2. *komplexne*, t. j. keď všetky elementy a vzťahy náboženstva skúmame vo vzájomnej jednote súvislosti, v závislosti od štruktúry spoločenského vedomia vôbec, v spojitosti s politikou, vedou, umením, morálkou, v rámci ktorých sa mení jeho pozícia a zmysel,
3. *v korelácii* s objektívnou skutočnosťou, štrukturálnymi premenami spoločnosti modernej civilizácie.

Sú to základné marxistické metodologické východiská a nimi marxizmus prekonáva formalizmus a imanentizmus formalisticko-štrukturalistických interpretácií. Predmetom marxistickej interpretácie náboženstva nie je jeho jedna stránka, zložka, ale náboženstvo ako celok, skúma ho komplexne, v jeho geneticko-historickom, štrukturálno-funkčnom chápaní, v korelácii so štruktúrou a dynamikou spoločnosti.

V marxistickej literatúre sa stretávame tiež s rôznym chápaním štruktúry náboženstva. Plechanov určoval náboženstvo ako viac alebo menej konštituovaný systém predstáv (mytológia), nálad (náboženské cítenie) a správania (kult). Plechanovovo pochopenie sa v určitom období podrobilo v marxistickej literatúre kritike, hlavne za to, že pripúšťalo existenciu špecifického náboženského citu. Dnes sa Plechanov stáva jedným zo zdrojov hlbšej analýzy náboženstva najmä v marxistickej ateistickej literatúre v Sovietskom sväze. D. M. Ugrinovič uvádza dva základné elementy náboženstva — náboženské vedomie a náboženské správanie (obradné a neobradné). V náboženskom vedomí rozlišuje dve roviny: „každodenné náboženské vedomie, vlastné celej mase veriacich (náboženská psychológia) a náboženskú ideológiu, ktorú šíri cirkev“.¹ Každodenné náboženské

¹ *Otázky vedeckého ateizmu* (sborník), Moskva 1966, 53.

vedomie charakterizuje ako súhrn náboženskej viery, cítenia a nálad, ktoré v značnej miere vznikajú živelne ako výraz bezmocnosti voči sociálnym podmienkam ich života. Oproti náboženskej ideológii (teológii) je bezprostrednejším výrazom života ľudí a má nesystemizovaný charakter.² Podľa koncepcie Z. Poniatovského náboženstvo sa skladá z troch zásadných zložiek:

1. doktrína alebo teoretická stránka náboženstva,
2. kult, alebo praktická stránka náboženstva,
3. inštitúcie alebo organizačná stránka náboženstva.³

Je možné nesúhlasiť, polemizovať s nimi, Ugrinovičovmu chápaniu je možné vytykať, že do systému náboženstva (kresťanstva) nezahŕňa takú dôležitú zložku (relatívne samostatnú), ako je cirkevná inštitúcia, že stotožňuje teológiu s ideológiou (teológia má aj neideologické elementy, ideológia sa viac alebo menej viaže na politiku, sociálne hnutia). Naproti tomu vymedzenie Poniatovského nezahŕňa takú významnú zložku, ako je vnútorné prežitie, t. j. faktor psychický, nevedomý.

Uviedol som tieto názory hlavne preto, aby som ukázal, že nie je jednotné chápanie pokiaľ ide o počet a kvalitu zložiek náboženstva, že sú rôzne koncepcie, štruktúry náboženstva. Táto rozdielnosť názorov vyplýva aj z toho, že samotný pojem štruktúra je mnohoznačný, má viac významových variantov, má systémovú mnohoznačnosť. Ostáva úlohou marxistickej teórie náboženstva a ateizmu dopracovať sa na základe filozofickej, sociologickej a psychologickéj analýzy k jednotnej koncepcii štruktúry náboženstva.

Pri štrukturálnej analýze náboženstva treba vychádzať z toho, že je to zložitý, mnohostranný, hierarchizovaný, štrukturovaný rozporný jav. Z hľadiska štruktúry náboženstva vôbec za východiskové pochopenie štruktúry kresťanstva je možno prijať také, podľa ktorého sa skladá z týchto základných zložiek: 1. náboženské vedomie, 2. náboženské správanie, 3. cirkevná inštitúcia.

Tým sa celá zložitosť náboženstva ako systému nevyčerpáva. Uviedol som len základné elementy a nimi tvorenú základnú štruktúru náboženstva. Každá daná zložka má svoje ďalšie funkčné a disfunkčné prvky. Náboženské vedomie predstavuje súhrn náboženskej viery, mýtov a ideológie; zahŕňa aj systém náboženských hodnôt, morálne príkazy a zákazy. Náboženské správanie predstavuje súhrn náboženských praktík a obradov (krst, prvá spoveď, birmovka, cirkevný sľub, pohreb ako individuálne praktiky; omša, púte, modlitby a iné, ako praktiky masové). Cirkevná inštitúcia má svoje masové zariadenia materiálne — budova kostola a jeho zariadenia, symbolické predmety, kríže, hostie a iné predmety, v ktoré veriaci veria, ktoré vplývajú na ich myslenie a konanie a hlavne cirkevný kultový aparát, cirkevnú hierarchiu.

Tento pokus o vymedzenie štruktúry náboženstva vychádza z toho, že štruktúra náboženstva ako každá štruktúra predpokladá množinu elementov a vzájomnú väzbu medzi nimi, a že len súhrnne tvoria náboženstvo ako určitý totálny jav. Čo je z hľadiska vedeckého dôležité, také vymedzenie nevynecháva jednotlivé ele-

² Tamtiež, 54.

³ Z. Poniatowski, *Treść wierzeń religijnych*, Warszawa 1965, 25.

menty ani náboženstvo ako celok z empirickej verifikácie a racionálnej analýzy.

Základ konfigurácie elementov, stupeň ich spojitosti v jednotlivých náboženstvách, v rôznych dobách a sociálnych prostrediach treba hľadať nie vo vlastnostiach, citoch jednotlivcov, ale v podmienkach činnosti ľudí, vo výrobných a medziľudských vzťahoch, v inštitúciách určujúcich výsledok ich úsilia, uspokojovanie potrieb človeka ako osobnosti, „osud“ spoločnosti vôbec. Východisko marxistického prístupu k štrukturálnej analýze náboženstva je analýza *praktickej činnosti* ľudí. Náboženstvo je zmysťifikovaná forma činnosti človeka. V tomto zmysle je nielen fantastickým, falošným odrazom skutočnosti, ale stáva sa zároveň súčasťou štruktúry osobnosti, činnosti človeka, bezprostredne či sprostredkované pôsobiacim na duševný život človeka, prenikajúce až do naspodnejších, najjemnejších, skrytých štruktúr osobnosti človeka. Z tohto aspektu štruktúra náboženstva odráža sociálnu štruktúru, organizáciu spoločnosti. Náboženstvo je relatívne vysoko autonómny, uzavretý systém, veľmi zotrvačný. Napriek týmto svojim vlastnostiam má náboženstvo svoju históriu, to znamená, že je historicky podmienené, že jeho štruktúra sa mení podľa kvality jeho elementov, stupňa ich väzieb, čím sa mení jeho celkový charakter; napríklad prvotné kresťanstvo bolo postojové, od doby apoštola Pavla a Tertuliana vystúpila v rôznych jeho cirkvách do popredia v rôznom stupni racionálna, aristotelovská a inštitucionálna stránka; dnes je to stránka morálna a antropologická. Jednotlivé elementy náboženstva vystupujú rozdielne do popredia, modifikujú sa, nadobúdajú rôzny význam, čím určujú celkový charakter náboženstva, v rôznych sociálnych prostrediach, v rôznych spoločenských skupinách, triedach; napríklad v dedinskom prostredí má náboženstvo viac charakter obradovo-citový, menej doktrinársky, v prostredí intelektuálnom naopak má viac charakter doktrinársky, menej obradovo-citový. Pozícia a funkcie jednotlivých elementov štruktúry náboženstva a nimi podmienený jeho celkový charakter a význam sú rôzne, v závislosti od štruktúry spoločnosti, od jej spoločensko-duchovnej vyspelosti.

*

Veľmi dôležitý je základný prístup k problému štruktúry náboženstva. Môžeme pristupovať k nemu ako takému, analyzovať väzby medzi jeho elementmi, jeho konfiguráciu, jeho štruktúru vôbec. Takýto prístup by bol formálnoabstraktný, normatívny, jednostranný. Model štruktúry náboženstva má svoj *reálny korelát* v skutočnosti, ako som sa o tom už zmienil. Jednostrannosť štrukturalistických interpretácií spočíva v tom, že nevidia spoločenskú podstatu, reálny korelát náboženstva k spoločnosti, že sa obmedzujú na vonkajšie formálne vzťahy a opis náboženstva ako takého.

Cieľom druhej časti našej štúdie je postihnúť *zvláštnosti* náboženstva, jeho izoformizmus, konfiguráciu v súčasnej etape vývoja socialistickej spoločnosti.

Donedávna bežne tradovaný názor, že náboženstvo v socialistickej spoločnosti je prežitkom, že sa viaže na predsocialistické výrobné, medziľudské vzťahy a odtiaľ je infiltrované do socialistických krajín, je zjednodušovaním celého problému, je teoretickou slepotou a politickou naivitou. Nerozlišovalo sa medzi

jeho jednotlivými zložkami a ich funkciami, nevidela sa správne historicky premenlivá úloha kresťanstva, nové tendencie v kresťanskej cirkvi, celá podstata náboženstva sa zredukovala len na jeho jeden komponent — ideológiu — (reakčnú). Tieto nesprávne teoretickometodologické východiská a formalistické tvrdenia viedli k niektorým chybám v praxi cirkevnej politiky a v ateistickej výchove.

V socialistických krajinách nastali zásadné historické zmeny spoločenskej štruktúry. Nás zaujíma, ako sa tieto vonkajšie zmeny sprostredkovávali do štrukturálnych zmien spoločenského vedomia, náboženstva zvlášť, do vedomia jednotlivých ľudí, v ktorých jeho elementoch a väzbách slabne a odumiera a v ktorých ostáva životné a silné?

Výklad druhej časti našej štúdie začneme tiež vymedzením pojmu sekularizácia. Pod týmto pojmom rozumiem proces vymaňovania jednotlivých zložiek života spoločnosti, postojov jednotlivca spod dosahu a vplyvu kresťanského náboženstva, zároveň proces formovania novej nenáboženskej svetonázorovej koncepcie života, nového životného štýlu, vzdialeného teologickej osnove kresťanstva, proces prebiehajúci v rôznych sociálnych prostrediach, oblastiach, krajinách, rôznymi spôsobmi, cestami, formami, a preto aj s rôznymi výsledkami, ktoré nezodpovedajú vždy a všade kritériám marxistickej uvedomelosti, ideálom socialistického humanizmu.

Sekularizáciu ako proces rozkladu náboženstva treba chápať ako výsledok vytvárania novej sociálnej štruktúry, nového typu, s novou vnútornou štruktúrou osobnosti človeka modernej civilizácie. Proces sekularizácie ako sociálny jav sa vo všeobecnosti prejavuje v týchto základných zmenách náboženstva:

1. V postavení a funkcii náboženstva v spoločnosti, t. j. vo vzťahoch spoločnosti a náboženstva ako vonkajších vzťahoch.
2. Vnútri samotného náboženstva, jeho štruktúry a významu, v náboženskom vedomí jednotlivých veriacich ako výsledku zmien vonkajších vzťahov.

Premena sociálnej štruktúry prehĺbila krízu, transformáciu náboženstva. Dnešná podoba krízovosti náboženstva je do značnej miery spôsobená rozpormi medzi jeho jednotlivými elementmi, napríklad medzi jeho základným poslanstvom, vierou a inštitucionalizovaným kresťanstvom, medzi teoretickou a praktickou stránkou, spôsobená rozkladom jeho tradičnej štruktúry a umele udržovanou integráciou v nových podmienkach súčasnej civilizácie. Kríza náboženstva nie je predovšetkým výsledkom jeho imanentného vývoja, vnútornej dialektiky, ale vonkajších síl — rýchleho vedecko-technického pokroku, budovania socializmu, revolučného robotníckeho a národnooslobodzovacieho hnutia.

Analýza vnútornej štruktúry náboženstva predpokladá skúmať najprv vonkajšie vzťahy, zmenu vzťahov náboženstva k iným zložkám spoločenského života, k politike, ekonomike, vzdelaniu, kultúre atď., ktoré zásadne ovplyvňujú jeho charakter a tendenciu zmien. Postavenie a vplyv náboženstva v spoločnosti závisí od mnohých faktorov, okrem iných od:

1. politickej a ekonomickej moci cirkvi v spoločnosti vôbec,
2. jeho spojenia s bohatými vykorisťovateľskými triedami, od ich podpory a pomoci jemu najmä zo strany štátnej moci,

3. subjektívnej vnútornej potreby veriacich, stupňa a štruktúry kultúrno-duchovných hodnôt, podmienených spoločensko-duchovnou úrovňou spoločnosti vôbec.

V socialistických zariadeniach došlo k radikálnym zmenám vo vzťahoch spoločnosti a cirkvi a v postavení a funkcii náboženstva v ňom. Zmenilo sa zásadne politickoprávne a ekonomické postavenie cirkvi. Predovšetkým samotná cirkev bola zbavená politickej a ekonomickej moci. Likvidáciou vykorisťovateľských tried a ich systémov popretfali sa (v kapitalistických krajinách stále výraznejšie sa problematizujú) tradičné väzby cirkvi na výsadné triedne záujmy týchto tried a ich mocenské pozície. Politickoprávnymi (historicky a triedne oprávnenými) opatreniami pretrhali sa tradičné väzby cirkví na monopol ideologického vplyvu v spoločnosti. Bolo separované od spoločenského života a obmedzené na „čisto“ náboženskú transcendentnú funkciu. Tým sa mu vzala do značnej miery *spoločenská pôda* jeho životnosti a jeho budúcnosť závisí viac alebo menej len od vlastnej vnútornej hodnoty.

Dnes „novátorský“ smer v kresťanstve najnovšie sa usiluje oslobodiť kresťanstvo zo závislosti od ideológie a inštitúcií vládúcich tried, uvoľniť ho z týchto väzieb a služieb, ktoré v minulosti veľmi oslabili a aj dnes značne znižujú jeho prestíž a význam u prostých veriacich. Cirkev neostáva pasívna voči zmenám, ale hľadá nový vzťah k svetu, chce nielen sa prispôsobovať, ale aj aktívne a prakticky sa podieľať na formovaní novej spoločnosti. Hľadá svoje miesto a význam v socializme, usiluje sa nadviazať na problémy človeka v socialistickej spoločnosti, vytvoriť nové väzby s jednotlivými oblasťami života socializmu, angažovať sa najmä v oblasti duchovno-morálnej. Prechod od negácie k prijímaniu socializmu ako spravodlivejšieho sociálneho systému vytvára nový zdroj životnosti a sily kresťanstva. Vzťah náboženstva a socializmu tu vystupuje v novej podobe a vyžaduje sa nové objasnenie.

Zmena postavenia a významu náboženstva na základe rýchleho vedecko-technického pokroku, širokých revolučných sociálnych hnutí, hlbokých spoločenských premien sa musí odraziť aj v samotnom náboženstve. V súčasnosti badať *výrazné oslabenie inštitučných foriem kresťanstva*. Kríza inštitučného kresťanstva je aj výrazom krízy spoločenskej inštitúcie vôbec; zapríčiňujú ju v značnej miere reakcie človeka na negatívne, disfunkčné, odcudzujúce stránky súčasných inštitúcií, tendencie inštitucionalizovať život človeka v modernej spoločnosti na jednej strane, demokratizácie života, zmena životného štýlu na strane druhej.

Náboženstvo ako najabstraktnejšia forma nadstavby, s najvyšším stupňom autonomizmu a zotrvačnosti, je do značnej miery sebaregulujúcim, uzavretým systémom, ohraničujúcim sa proti okolitému svetu. Z toho vyplýva (okrem iných príčin) aj zväčšovanie stupňovitej organizácie, hierarchizácie, samoúčelnosti organizácie cirkvi, ktoré prerástlo i poslanie náboženstva (základného kresťanského posolstva) a stalo sa mu prekážkou. Prestíž a autorita cirkevného kultového aparátu upadá. Princíp sprostredkovania (podľa Hegla je podstatou kresťanského náboženstva) začína markantne slabnúť. Svedčí o tom kritika kňazstva v cirkvi zhora, v tom zmysle, že ono dáva Kristovi slabé „svedectvo“ a veriacim slabý

príklad o svojej „svätosti“. Podstata tohto javu spočíva v tom, že život kňazov sa zosvetštuje, sekularizuje. Prejavuje sa snaha zosvetšťovať aj samotné náboženstvo, hlavne aktívnou účasťou na vytváraní pozemského šťastia človeka. Nie je náhodné, že II. vatikánsky koncil rokoval aj o otázke života a funkcie kňaza v modernom svete. Zdola sa prejavuje ako revolta veriacich proti kňazom. Tak ako veriaci duchovne vyspievajú, emancipujú sa, ich členstvo v cirkvi sa stáva stále viac labilnejšie.

Proces úpadku inštitučného kresťanstva má i svoju druhú stránku. Výrazné oslabenie inštitučných foriem kresťanstva, najmä úpadok autority a prestíže jeho najvýznamnejšej zložky cirkevnej hierarchie, núti cirkev hľadať riešenie a východisko z tejto situácie. Núti cirkev hľadať novú, dynamickú štruktúru, ujasniť si a zaujať nový vzťah k svetu. Aby mohlo kresťanstvo ovplyvňovať spoločnosť, musí najprv premeniť svoje doterajšie chápanie života, terajšie a budúce usporiadanie spoločnosti (kapitalizmus, socializmus, národnooslobodzovacie hnutie) a jej jednotlivé zložky (politika, ekonomika, kultúra, vzdelanie a iné). V minulosti cirkev usilovala vždy o preniknutie ľudstva duchom kresťanstva, no nemožno povedať, že by sa jej to zásadne podarilo, tým menej sa dá predpokladať, že sa jej to podarí v budúcnosti.

V hľadaní východiska z krízy sa kryštalizujú v zásade dva smery: smer integristický (tradicionalistický), ktorý životnosť a budúcnosť náboženstva spája so silou cirkevnej inštitúcie, vychádza z toho, že bez inštitúcie nie je možné zachovať jednotu cirkvi. Smer „novátorský“, ktorý jednu z príčin súčasnej krízy náboženstva vidí v tom, že cirkevná inštitúcia prestala byť nositeľom pôvodného biblického poslania. Hovorí otvorene o „neblahosti inštitučnosti“.⁴ Poukazuje na potrebu deinštitucionalizovať, deprofesionalizovať, laicizovať cirkev. Nastoluje dokonca otázku, napriek irónii a opozícii „tradicionalistov“ o potrebe „teologickej revolúcie“.⁵

Dnes cirkev, najmä jej „novátorský“ smer vysunuje do popredia snahu uplatniť sa v súčasnom svete hlavne svetonázorovým a morálnym pôsobením. Akcentuje vieru introvertnú proti viere extrovertnej; usiluje sa o akýsi návrat k prvotnému postoju kresťanstvu, k jeho základnému — biblickému poslaniu.

V súčasnosti, v dobe rýchleho vedecko-technického pokroku, výrazne prevláda vedecký vzťah ku skutočnosti, explikatívne hľadisko a meradlo človeka a v spojitosti s ním politické, právne, etické a estetické zložky vedomia. Nastala radikálna zmena postavenia a významu náboženstva v štruktúre spoločenského vedomia. Kresťanstvo sa znovu ocitlo pred problémom vzťahu k vede, k duchovným kultúrnym hodnotám vôbec. V spojitosti so zmenou vzťahu náboženstva k ostatným elementom spoločenského vedomia nastávajú zmeny v samotnom náboženskom vedomí. *Zmenšila sa alebo úplne anulovala explikatívna stránka a funkcia náboženstva.* Jeho mytologický komponent je *teoreticky mŕtvu*. Rýchly rozvoj vedeckého myslenia, rýchly postup racionalizácie a technizácie života

⁴ Kresťanská revue 1966, č. 1–2, 4.

⁵ Kresťanská revue 1966, č. 7, 53.

a na ich základe sociálny pokrok donútili cirkev uvedomiť si, že vedecké myslenie patrí k podstate človeka, že vedecko-technický pokrok patrí k podstate spoločenského pokroku, a nie je ho možné zastaviť. Táto skutočnosť priviedla cirkev k problému „demytológizácie“ kresťanstva. Dnes človek myslí a cíti ináč a dištancuje sa od primitívnych foriem náboženstva, od takých elementov ako napríklad mytológia, mágia a rôzne povery, ktoré sa s nimi prepletajú. Tým sa základňa náboženstva a sféra jeho vplyvu značne zužujú. V oblasti vedenia náboženstvo si už nenárokujú na žiadny prínos, uvoľnilo pozície vede, vzdalo sa súperenia a dialógu v tejto oblasti. Garaudy o tom píše: „...veda neprerušila bez ohľadu na zákazy a kľatby svoj postup, stavajúc sa do protikladu k náboženstvu a nútiac ho, aby krok za krokom uvoľňovalo jednu vedeckú disciplínu za druhou, čo viedlo až k tomu, že veriaci, spätí čo najtesnejšie so súčasnou vedou, spoznali márnosť mystického výkladu, keď jestvuje vedecký výklad a nemožnosť umiestniť vieru do dočasných trhlín v našom vedomí“.⁶

Životnosť a sila náboženstva nie je teda v jeho poznávacej stránke. Keby spočívalo v nej, bolo by už dávno celé mŕtve. Jeho sila spočíva mimo poznávacej, mimo mytologickej, mimo ideologickej stránky, nezávisle od jeho adekvátnosti. Dnes cirkev už nestavia náboženskú vieru do protikladu k vede, činnosti, zápasom o pozemské šťastie a nádeje. Doterajšie miešanie sa teológie do vedeckého výskumu končí nevyhnutne jeho úplným fiaskom. Náboženstvo sa tým redukuje na svoju „čisto“ náboženskú vieru, pôvodné biblické kresťanstvo, na svoju vlastnú vnútornú „hodnotu“. Tým sa vytvoril nový vzťah medzi vedou a náboženskou vierou (náboženská viera prestala byť tou prekážkou rozvoja vedeckého poznania akou bola v minulosti), medzi kresťanstvom a spoločnosťou, možnosť dialógu medzi kresťanmi a marxistami. R. Garaudy túto myšlienku formuluje nasledovne: „Každý vpád teológie do vedeckej oblasti nevyhnutne končí porážkou teológie. Nie je to najmenej významný zreteľ návratu k základnému: viera môže byť sama sebou, len keď celkom uvoľní vedecké pole. Zásadné rokovanie kresťanov a ateistov sa neodohráva vo vedeckej rovine, ale v rovine morálnej“.⁷

Z rozlišovania medzi jednotlivými zložkami náboženského vedomia (náboženská viera, mytológia, ideológia), z videnia zmeny jeho vonkajšej a vnútornej štruktúry, ústupu a odumierania povier, mágie a mýtov, z premenlivej úlohy náboženskej ideológie (snaha oslobodiť sa z väzieb so záujmami spiatočníckych spoločenských síl, i keď nesmieme túto funkciu podceňovať) vyplývajú nové úlohy v praktickej ateistickej výchove. Zo zmeny a významu charakteru náboženstva vyplýva, že ateistická výchova sa nemôže obmedzovať len na vedeckú propagandu (i keď ju netreba podceňovať) a už vôbec nie len na odhaľovanie logických absurdností biblie, lebo jeho sila, ako sme na to už poukázali, spočíva nie v poznávacej stránke, ale v špecifike viery, nezávisle od jeho adekvátnosti.

Veda významne prispela k porážke mytológie, mágie, povier, k ústupu ná-

⁶ Garaudy, *Od kľatby k dialogu*, Praha 1967, str. 38.

⁷ Tamtiež, 57.

boženstva, zasahuje tým podstatu náboženstva? V čom ostáva náboženstvo silné?

Náboženstvo je zložitý, hierarchizovaný systém, bolo by jednostranné a chybné redukovať ho len na jednu jeho rovinu. Kresťanstvo sa historicky konštituovalo aj ako normatívne organizovaný, hierarchicky usporiadaný systém hodnôt. Vytvorilo pyramidálny systém hodnôt, na jeho vrchol umiestnilo boha, takže od neho vyvierali a nadobúdali význam všetky druhy ľudskej činnosti, jej výplody, ľudský život sám. V tomto chápaní tradičný kresťanský humanizmus nebol skutočným humanizmom, lebo podľa neho človek bol hriešny, v centre jeho snaženia bol boh, lebo boh bol všetko, človek nič.

Reálny humanizmus (marxistický) namiesto boha stavia človeka. Až socialistický humanizmus, ktorý nie je teóriou planého rozjímania, ale teóriou činu, revolučnej praxe, až socializmus, ktorý mení materiálne podmienky práce a života človeka, medziľudské vzťahy a inštitúcie, ktorý vytvára reálne podmienky pre všestranný rozvoj jednotlivca, robí človeka zvrchovaným pánom svojho „osudu“. Miesto božie sa mení na miesto človeka.

Rýchly pokrok vedy a techniky, rozvoj umenia, demokracie, demokratizácie vzdelania a kultúry, prenikanie človeka do kozmu, budovanie socializmu, dekolonializácia, migrácia vecí, ľudí a ich produktov (predmetných a myšlienkových), všetky tieto procesy zmeny sa dejú v atmosfére, ktorá je vzdialená náboženstvu, jeho zásadám viery. Racionalizáciu, technizáciu a socializáciu života *sprevádza laicizácia a sekularizácia myslenia a činnosti života spoločnosti*. Výrazne sa to prejavuje u mladých, ktorí venujú svoju životnú energiu a čas takým hodnotám, akými sú vzdelanie, kultúra, šport a iné; náboženstvo buď úplne vypadáva z ich života, buď sa stáva natoľko bezvýznamným, zanedbateľným, že pri vytyčovaní životných cieľov a ich realizácie s ním vôbec nepočítajú.

„Každá generácia“, hovorí Sartre, „si vo vzťahu k týmto štruktúram (prakticko-zotrvačným) zachováva iný odstup a práve tento odstup umožňuje zmenu samotných štruktúr“.⁸ Sproblematizovala sa stará štruktúra duchovných hodnôt v tom zmysle, že nastal ďalší kvalitatívny *posun* v raste počtu, významu a funkcií svetských elementov v živote spoločnosti a jej jednotlivcov, negujúc kresťanské náboženstvo, ktoré tradične chápe život, v smere k materiálnym a duchovno-kultúrnym hodnotám a aktivitám, v smere rozvíjania šťastného, slobodného pozemského života, desakralizácie, sekularizácie, ateizácie spoločenského a individuálneho života, ako aj v smere duchovného vyspievania človeka a straty potreby „vyššej patronácie“.

Zmena systému hodnôt vôbec zahŕňa do seba aj zmenu skostnateneho kresťanského, pyramidálne usporiadaného systému hodnôt v spojitosti s novým chápaním človeka a jeho novou hodnotovou orientáciou. Ako miesto božie sa mení v miesto človeka, ako odumiera jeho „najvyššia“ hodnota — boh, v korelácii s tým padá ilúzia univerzálnej hodnoty náboženstva. Náboženstvo prestáva byť kritériom všetkých ostatných hodnôt.

⁸ Literárne noviny (Sartre odpovedá) 1967, č. 2.

Kríza náboženstva a jeho systému hodnôt nie je mechanickým bezprostredným odrazom štrukturálnych premien spoločnosti. Treba ju skôr chápať ako *výraz krízy základných duchovno-kultúrnych hodnôt vôbec* na prechode od starej spoločenskej štruktúry k štruktúre novej, socialistickej zvlášť, ako výraz zmeny štruktúry spoločenského vedomia, miesta a významu náboženstva v ňom. Oslabenie a úpadok niektorých elementov náboženstva, popretfňanie jeho tradičných väzieb, rozkolísanie jeho skostnateného systému hodnôt neznamená, že náboženstvo ako systém je mŕtve. Krízu náboženského systému hodnôt treba chápať *nie ako okamžitý zánik, smrť*, ale ako transformáciu, v ktorej niektoré prvky zanikajú, iné sa menia, modifikujú sa, nadobúdajú iný význam a novú interpretáciu.

Sila kresťanstva ostáva v jeho etike, ktorá obsahuje aj niektoré všeludské pozitívne hodnoty a pravdy (jednostranne cirkvou absolutizované a hypostazované) a v jeho vnútornom, psychickom prežívaní nezávisle od jeho adekvátnosti, nakoniec v potrebe človeka transcendencie, jeho potrebe presahovať svoj stav ako púhy výtvar. Podľa E. Froma je v ľudskej potrebe transcendencie jedna z prvotných zdrojov lásky, umenia, náboženstva i výroby. L. Novák vidí prekvapujúcu húževnatosť náboženstva práve v tom, že „... vytvára pomerne ucelenú i keď fantastickú a metafyzickú sústavu hodnôt... že dokázalo spojiť každodenné konanie človeka s hodnotami presahujúcimi existenciu jednotlivca, s veľkými kolektívnymi záujmami a nakoniec s ťažko pochopiteľným a zvládnuteľným postavením človeka v kozme“.⁹

Človek nemá len sociálnotriednu dimenziu, nevystačíme ňou vôbec pochopiť taký zložitý systém, ako je náboženstvo. Ľudské dejiny sú pokračovaním prírodných dejín. Ľudská bytosť, ktorá vznikla z prírody, žije v prírode a z prírody, obsahuje v sebe aj prírodné, nesociálne komponenty — fyziologické, biologické, biopsychické. Mnohé zlé, konflikty sú prejavom a pokračovaním nevedomej, iracionálnej prírody v človeku. Človek je mnohoznačný, viacozmerný, okrem historickej dimenzie sa vyznačuje štruktúra ľudskej existencie aj všeludskou, nadsociálnou, večne a stále živou antropologickou problematikou. V kresťanskom náboženstve okrem ideologickej a organizačnej jednoty existuje aj určitá podvedomá iracionálna jednota, prejavujúca sa v rôznych formách intuitivizmu, napríklad individuálne a spoločné prežívanie (emocionálny faktor) pri rôznych náboženských praktikách (bohoslužbách, modlitbách a iných). Nedá sa zanedbať ani faktor spolupatričnosti, zásady cti a pod. V tomto zmysle náboženstvo je zložitý systém obsahujúci v sebe hierarchiu štruktúr. Práve v týchto najjemnejších, skrytých, intuitívnych štruktúrach je náboženstvo zložené, citlivé, ťažko postihnuteľné, zasiahnuteľné a prekonateľné. V minulosti tieto dimenzie človeka z teórie historického materializmu, včítane ateizmu, vypadli. Nesprávny spôsob eliminácie len niektorých zložiek, stránok, funkcií náboženstva viedol k niektorým zjednodušeniam a omylom. Tak jediná cesta k prekonávaniu náboženstva sa nesprávne videla v politicko-administratívnych opatreniach, v zideologizovaní vedomia človeka, navyiac v poukazovaní na logické absurd-

⁹ Filozofický časopis 1966, č. 2, 238.

nosti biblie. Ide tu len o vonkajšiu stránku štruktúr náboženstva a takýto prístup nemohol plne zasiahnuť podstatu náboženstva a nemohol byť teda úplne účinný a úspešný.

Ide o to, aby sa proces rozkladu a oslabovania náboženstva, proces sekularizácie umele neretardoval. Proti náboženskému modelu, integrácii, systému hodnôt, noriem sme postavili zjednodušený, málo príťažlivý model socialistickeho človeka. V minulých rokoch (obdobie kultu osobnosti) pracovali sme metódou náboženstvo rýchle prekonať ako jav totálne negatívny a vštepiť ľuďom marxisticko-leninskú ideológiu ako jav absolútne pozitívny a pravdivý. Náš model socialistického vedomia, včítane ateizmu sa ukázal dogmatický, schematický, autoratívny, lebo vymedzoval len jeho hranice, normatívne stanovil množstvom kategorických tvrdení, čo „môže byť“ a čo „nemôže byť“, málo však inšpiroval, „provokoval“ myslieť, vytváral nedostatočný priestor na riešenie novovznikajúcich problémov na novej úrovni. Lebo rozchodom s náboženstvom problémy nekončia, ale začínajú nové na novej rovine.

Pozitívne prekonanie náboženstva je skôr vecou *reálneho humanizmu* ako kritiky. Predpokladá vytvoriť takú štruktúru spoločnosti, takú sústavu hodnôt, ktoré by ľuďom umožňovali slobodne, všestranne sa rozvíjať, prekonávať odcudzujúce javy spojené s tovarovou výrobou (sociálnu nerovnosť, hrubý egoizmus, triednu, rasovú a inú nenávisť) a zabezpečiť čo najhumánnejšie medziludské vzťahy.

Predpokladá negovať tovarovú výrobu, ktorá na jednej strane ľudí zjednocuje, na strane druhej odcudzuje človeka človeku, stavia ľudí proti sebe a plodí všetky zlá, konflikty, formy odcudzenia, včítane náboženstva. Pozitívne prekonanie náboženstva znamená teda vytvoriť také podmienky života, v ktorých by sa plne rozvinul zmysel pre najvyššie ľudské duchovné hodnoty — politické, etické, estetické a iné (spravodlivosť, dobro, česť, krásu a iné). Ide tu o postavenie a realizáciu revolučného marxistického humanizmu proti kresťanskému univerzálnemu humanizmu, ktorému popri omyloch (iluzórnosť) chýba aj konkrétna realizácia.

СЕКУЛЯРИЗАЦИЯ КАК ПРОЦЕСС РАСПАДА СТРУКТУРЫ РЕЛИГИИ

Петер П р у с а к

В вступительной части статьи автор объясняет понятие внутренней структуры религии. Он указывает на то, что предыдущие толкования религии носили преимущественно глобальный характер. Этим были созданы неправильные методологические исходные точки.

Существуют разные концепции структуры религии. Автор исходит из той, которая предполагает следующие элементы религии: 1. доктрину (теоретическая сторона); 2. культ (практическая сторона); 3. учреждение (организационная сторона религии). С точки зрения науки важен тот факт, что ее можно подвергнуть эмпирической проверке и рациональному анализу. Каждый из этих основных элементов содержит в себе еще дальнейшие функциональные элементы.

В главной части статьи автор решает проблему распада структуры религии, как результата коренных исторических изменений в общественной структуре, проблему секуляризации социалистического общества. Он указывает на то, что в настоящее время произошло резкое ослабление учрежденческих форм христианства, выступающих в качестве посредника между человеком и богом. Вследствие научно-технического прогресса, рационализации жизни, развития марксизма, как науки об обществе, экспликативная функция религии потеряла частично или полностью свое значение.

Религия представляет собой очень сложное общественное явление. По мнению автора, в ней можно обнаружить иерархию структур. Она содержит в себе также систему, иерархию ценностей.

Кризис религиозной системы ценностей следует понимать как выражение кризиса основных общественно-духовных ценностей на переходе от старой общественной структуры к структуре новой — социалистической, как выражение изменения структуры общественного сознания, как выражение дальнейшего качественного изменения путем увеличения количества мирских элементов и роста их значения и функции в жизни общества и индивидуума, как выражение духовного созревания человека и личности для него „высшего“ шествия. Вопреки этим тенденциям жизнеспособность и сила религии заключается в ее моральной и ценностной ориентации.

Из этого вытекает настойчивая потребность создать привлекательную модель духовных ценностей социалистического человека с достаточно широкими возможностями проявления его всесторонней творческой активности. Окончательное преодоление религии не дело критики, морали, а прежде всего реального гуманизма революционной практики.

SECULARIZATION AS A DECAY PROCESS OF THE STRUCTURE OF RELIGION

Peter Prusák

In the introduction of the present paper, the concept of the inner structure of religion is being explained. Our interpretations of religion used up to now are shown to have been predominantly of *global* character. Thereby were created some wrong methodological starting points.

There are different conceptions of religion. For the fundamental conception, the author takes that one which presupposes the following basic elements of religion: 1. doctrine (theoretical aspect), 2. cult (practical aspect), 3. institution (organizational aspect of religion). From the scientific viewpoint, it is important that the above conception can be empirically verified and rationally analysed. Each of those basic elements implies further functional elements.

In the main part of the paper, the problem of the decay of the structure of religion as a result of principal historical changes of the social structure, as well as the problem of the secularization of the socialistic society are being solved. It is pointed out that a *clear-cut weakening of the institutional forms of Christianity* as a principle of mediation between man and God has taken place at present. With the scientific-technical progress, rationalization of life, unfoldment of Marxism as science on society, the *explicative function of religion was reduced or entirely annulled*.

Religion is a complicated social phenomenon. According to the author, it contains a hierarchy of structures. It implies also a system, hierarchy of values.

The crisis of the religion system of values is to be understood as an expression of the crisis of the basic social-spiritual values during transition from the old social structure to the new

one — socialistic, as an expression of the change in the structure of social consciousness, as an expression of a further qualitative *shift* in the direction of the increase of number, meaning and function of secular elements in the life of society and individual, as an expression of spiritual maturing of man and loss of the need of a „higher“ patronage. In spite of these tendencies, vitality and strength of religion remains in its moral, value orientation.

An urgent need follows from the above to elaborate an attractive model of spiritual values of socialistic man with sufficiently broad and open room for his many-sided, creative activity.

A definitive overcoming of religion does not depend on criticism, „preaching“, moralizing, but mainly on the real humanism of the revolutionary practice.